

## Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi: Sâmânîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219) \*

ALÎ GUFRÂNÎ

Çeviren

ŞAHİN AHMETOĞLU\*

**Öz:** Sâmânîlerin çöküşünden sonra Horasan'ın doğusundaki Mâverâünnehir platosunda, Türk Müslüman kavimlerinden olan Karahanlıların iki asır önceden başlayan yönetimi Moğolların bölgeye hücumundan yedi yıl öncesine (389/609-999/1213) kadar devam etti. Hicri V. ve VI. yüzyıllarda Alevî Seyitleri ve Şîî-İsmâîliler sosyo-politik, kültürel, ekonomik gibi birçok özel sebeple Mâverâünnehir'e geldiler ve bu bölgeye yerleştiler. Bu makalede, bahsi geçen yüzyıllarda Şîî fırkalarının Mâverâünnehir'deki yayılışları incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Mâverâünnehir, Karahanlılar, Alevî Seyitleri, Şiilik, İsmâîliyye.

\* Tercümesini sunduğumuz bu makale, *Şîa Şinâsi Dergisi*, 1385/2006, 14, s. 7-24'de "Târih-i Şîa der Mâverâünnehir: Ez Sokûti Sâmânîyân tâ Hamle-i Moğol (h.389-616)" adıyla yayınlanmıştır.

\* Doç. Dr. | Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

## History of Shiism in Transoxiana: From Slump of Samanids to Arrival of Mongols (616-1219)

ALI GHOFRANI

Çeviren

ŞAHİN AHMETOĞLU

**Abstract:** After the downfall of Samanids, in the Transoxiana step easterward of Khorasan, governance of Karakhanids whom one of Turkish-Islamic peoples began two centuries ago and continued until seven years before than Mongols' attacks to the region (609-1213). In 5<sup>th</sup> and 6<sup>th</sup> centuries of the Hegira Alawi Sayyids and Shiite Ismailis have come to Transoxiana by many causes such as socio-political, cultural, economic and they have located to this region. In this article, it will be examined deployment of Shiite parties towards Transoxiana in aforementioned centuries.

**Keywords:** Transoxiana, Karakhanid, Alawi Sayyids, Shiism, Ismailia.

## Giriş

Şiîler ve Alevîler, Hz. Peygamber'in (s) ailesine bağlılıkları sebebiyle İslâm ümmeti içinde önemli bir yer işgal etmektedirler. Onlar, İslâm toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak İslâm ülkelerinin her tarafında yayılmış, târihin muhtelif kesimlerinde yaşamları ile diğer Müslüman topluluklarından olarak İslâm toplumunda ilmi, kültürel, ekonomik bakımdan çok etkili olarak bu gücü ifa etmişlerdir. Şiîler ve Alevîler fikri, siyasi ve etnik özellikleri sebebiyle, Abbasî halifelerinin baskın olduğu dönemlerde hilafetin taraftarı olan kavimler ve kabileler tarafından varlıkları ciddi dumura uğratıldı. Bunun sonunda, Şiîler kendi varlıklarına muhafaza etmek için Abbasîlerin hilafet merkezinden güvenli, aynı zamanda taassuptan ve Arap kabilelerinden uzak bölgelere sığınarak yaşamlarını idame ettirdiler. Horasan ve Mâverâünnehir hicri II. yüzyıldan başlayarak, Abbasî ve Arap hilafet merkezinden uzak olmalarından dolayı Şiîlerin yaşadıkları uygun bölge haline geldiler.

“Şiî ve Alevî aileleri (Seyitler) hicri III. ve IV. yüzyıllardan, yani Sâmânîler döneminden başlayarak Mâverâünnehir'de çok ciddi etkiye sahip oldular”<sup>1</sup>

Şiî ve Alevî Seyitlerinin Mâverâünnehir'de tutunmalarının temel sebeplerinden biri, bölgenin Irak ve merkezdeki Abbasi hilafetinden uzak olması ve sonuçta Şiî muhaliflerinin bu bölgelerde bulunmamasıdır. Şiîlerin ve Seyitlerin bu bölgelerde huzur ve güven ortamında yaşamlarının diğer bir sebebi ise Sâmânîler ve onlardan sonra gelen Karahanlı ve Karahıtayların, Gazneli ve Selçuklu Türklerinin aksine mezhebi taassuba sahip olmamalarıdır.

Hicri V. ve VI. yüzyıllarda Selçukluların Âl-i Buye üzerindeki sultas ve taassup sahibi olarak Şiîlerle karşılaşması Alevî Seyitlerinin Doğu'ya, özellikle Mâverâünnehir'e göçlerinin diğer sebeplerindedir. Bununla birlikte Alevîler Sâmânîler zamanından Mâverâünnehir'de büyük saygı görmekteydiler. Emîr İsmâil, vergilerden muaf olmaları

<sup>1</sup> Nâcî, Muhammed Rızâ, *Temeddun-i İslâmî der Kalemü-yi Sâmâniyân*, Tahran: Mecma' İlmi Temeddun, Târih ve Ferheng-i Sâmâniyân, Tahran: 1378/1999, s. 631.

için mülklerini onlara vakfetmişti.<sup>2</sup> Yine Nasr b. Ahmet ve ondan sonraki emirler döneminde Şiiler Mâverâünnehir’de huzur içinde yaşamaktaydılar. Bu süreçte Nasr b. Ahmet ve saray yöneticileri Şiî-İsmâîlî davete katılmışlardı.

Semerkant IV. yüzyılda Şiîliğin önemli merkezlerinden biri sayılıyordu. Muhammed b. Mes’ûd el-Ayyâşî bu şehirde aktif bir ilmi merkez kurmuştu.<sup>3</sup> Peritsak, Şiîliğin etkisini Mâverâünnehir’den daha uzaklara götürmekte ve Karahanlılar silsilesinden en azından birinin Hz. Ali’ye ve Alevîlere ihtiram gösterdiklerini belirtmektedir. O, Karahanlılar arasında Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin yaygın şekilde kullanılmasını Ali sevenlerin olduğuna bağlamaktadır.<sup>4</sup>

Hicri VI. yüzyılın âlimlerinden Abdulcelîl Kazvîni Râzî’nin-Şîa’nın savunmasına yönelik olan *Kitab-i Nakd*’ın yazarı- deyimile onun zamanında Mâverâünnehir’den Türkistan’a kadar herkes Hanefî mezhebindeydiler; fakat Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyti’nin makamını da itiraf etmekteydiler.<sup>5</sup> Verdiği bilgilerden onun zamanında Mâverâünnehir’de Şiîlerin yaşamadığı ihtimali ortaya çıkıyor. “Buha-ra’da ve Mâverâünnehir’de az sayıda Şiî’nin olduğu” ifadesi Allâme Muhsin Emîni’nin *A’yânü’ş-Şîa* eserinde geçmektedir ki, *Kitab-i Nakd*’a bakacak olursak bu bilgileri ondan aldığı görülmektedir.<sup>6</sup>

Kazvîni Râzî kitabının başka bir yerinde, hicri VI. yüzyılda Semerkant ve Mâverâünnehirdeki Şiî reislerini kaydetmesi daha önce verdiği bilgileri ortadan kaldırmakta ve bölgedeki Şiî varlığını ispat etmektedir.<sup>7</sup> Buna ilave olarak, Şiîlerin hicri V. ve VI. yüzyıllarda

<sup>2</sup> Nâci, *Temeddun-i İslâmî der Kalemru-yi Sâmâniyân*, s. 632; Nerşâhî, Muhammed b. Ca’fer, *Târib-i Bubarâ*, tsh. Moderres Rızâvî, Tahran: Ketabhâne-i Tûs, 1363/1984, ss. 22, 40, 83.

<sup>3</sup> Necâşî, Ahmed, *Ricâl-i Necâşî*, be kuşes Muhammed Cevâd Nâinî, Beyrut: Daru’l-Kütüb, 1408/1988, II/147-148; et-Tûsî, Muhammed b. Hasan, *el-Fibrîst*, tsh. Mahmûd Ramyar, Meşhed: Danişgah-i Meşhed, 1351/1972, s. 317; İvanov, V., “Nasır-î Hüsrev ve İsmâiliyân”, *İsmâiliyân der Târib* içinde, çev. Ya’kûb Ajend, Tahran: Mevla, 1368/1989, s. 416; Nâci, *Temeddun-i İslâmî der Kalemru-yi Sâmâniyân*, s. 632.

<sup>4</sup> Madelung, Vilferd, *Mektebbâ-yi Fırkaba-yi İslâmî der Sedebâ-yi Miyâne*, çev. Cevâd Kâsımî, Meşhed: Astân Kuds, 1375/1996, s. 41.

<sup>5</sup> Kazvîni Râzî, Abdilcelîl, *Kitâbu’n-Nakd*, tsh. Seyit Celaledîn Urmevî, Tahran: Çaphane-i Sepher, 1331/1952, s. 493.

<sup>6</sup> Emîn, Muhsîn, *A’yânü’ş-Şîa*, yayına hazırlayan Hasan Emîn, Beyrut 1403/1983, I/34.

<sup>7</sup> Kazvîni Râzî, *Kitâb-i Nakd*, s. 233.

Mâverâünnehir'de yayıldıkları ile ilgili kaynaklar ve tanıklar vardır. Onların en önemlileri şunlardır:

### 1. Alevî Seyitlerinden Büyük Bölümünün Mâverâünnehir'de Yerleşmesi

Ensâb müelliflerinden Fahu'r-Râzî, İbn Anbe, Kemûne Hüseyî, Mervezî, İbn Funduk ve Umerî (*el-Mecdî fî Ensâbî't-Tâlibîn*'in müellifi) gibi yazarlar bölgede çok sayıdaki büyük Seyit ailelerinin olduğunu kaydetmektedirler. Bunlar Buhara, Semerkant, Çaç, Fergâne, Ahsikat, Tirmiz, Hocend, Uzkend, Çağaniyan, İspicab ve Nesef gibi şehirlerde, Semerkant'ın köylerinde yaşamakta ve onların çoğu da nakîblerdi. Târîhi metinlerde, bu ailelerin Şiî oldukları açıklık kazanmış değildir, ama onların nesep silsilesi araştırıldığı zaman Şia'dan uzak olmadıkları teyit edilmektedir.<sup>8</sup> Sadece Zehebî *Siyeru 'Alemi'n'-Nübelâ* eserinin bir yerinde Ebu'l-Kâsım Ali b. Ebî Ya'lâ Muzaffer (482/1089) isimli Alevî Hüseyîni birisinden bahsediyor ki, o da Mâverâünnehirdeki Şafîî şeyhlerinden idi.<sup>9</sup>

Semerkant, Şiîlerin Mâverâünnehirdeki önemli merkezlerinden biriydi ve bu bölgede büyük âlimler yetişmiştir. *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkant*'ın yazarı Necmüddîn Ebû Hafs Ömer en-Nesefî Semerkant'da yaşayan çok sayıdaki Seyit ve Şiî ulemalarını zikretmektedir. Müellif, onlardan “*Seyit, İmam-u Ecell, Sadru'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Kutbu'l-Eimme, Meliku Meşrik ve's-Sîn*” lakaplı Eşref b. Muhammed b. Ebî Şucca' (486/1093) ve Ali b. Ebî Tâlib'in torunlarından bahsetmektedir.<sup>10</sup> Nesefî'nin kullandığı lakap ve unvanlar bu şahsın toplumdaki ilmi yüceliğini ve mümtaz bir yere sahip olduğunu göstermektedir. O, *el-Kand* eserinin bir yerinde Alevîlerin o şehirdeki ihtiram ve saygınlıklarının anlatıldığı şöyle bir rivayete yer verir: “Semerkant ulemasından imâm Ebû Abdillâh b. Ali b. Şah el-Kudenî (483/1090) yağmur duasına gittiklerinde, namazdan sonra, iki Alevî'yi kendisiyle minbere çıkarmış

<sup>8</sup> Umerî, Necmüddîn Ali b. Muhammed, *el-Mecdî fî Ensâbî't-Tâlibiyîn*, Kum: Ketabhâne-i Ayetullah Mar'aşî, 1409, ss. 34, 108, 269; Beyhâkî, s. 62, 618, 620; Mervezî Uzurkânî, *el-Fabri fî Ensâbî't-Tâlibîn*, ss. 38, 71, 81, 162, 189. 45, 133, 168, 202, 322; İbn Anbe, Cemâlüddîn Ahmed b. Ali Hüseyî, *el-Fusûlu'l-Fabriyye*, tsh. Celâleddîn Mu-haddis Urmevî, Tahran 1364/1985, ss. 98, 103, 158, 184.

<sup>9</sup> Zehebî, *Siyeru 'Alemi'n'-Nübelâ*, 1413, XIX/91-92.

<sup>10</sup> Nesefî, Necmüddîn Ömer, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkant*, tsh. Yusuf el-Hâdî, Tahran: Defter-i Neşr-i Miras Mektûb, 1378/1999, s. 93.

ve dua sırasında Allah'ı onlar üzerine yemin etmiştir.”<sup>11</sup> Büyük Seyitlerden biri olan Ebu'l-Kâsım Ali b. Akîl (526/1132) Semerkant Seyitler mezarlığında medfundur ve onun mezarı büyük saygı görmektedir.<sup>12</sup> Mervezi Uzurkânî, Semerkant'taki Alevî önderlerinden biri olan Seyit İspehsalar Hasan b. Emir Vâiz'den bahsetmektedir ki, o, Muhammed Han'ın eliyle öldürülmüştür.<sup>13</sup> O, aynı zamanda Cafer-i Tayyar'ın taraftarlarından olan Bimarestan koyu Seyitlerindendi.<sup>14</sup> Semerkant şehrinin kudretli Alevîlerinden biri de Muhammed b. Muhammed b. Zeyd Alevî el-Hasanî el-Bağdâdî'dir. O, Şerîf Murtaza Alevî olarak tanınmakta, Bağdat'tan Semerkant'a gelmiştir. Bir defasında Mâverâünnehir'e seyahati sırasında, Bağdat'a, Abbasi halifesi el-Kâim'in (467/1075) yanına gitmiştir. O, 480/1087 yılında çok zengin ve kudret sahibi olduğundan Semerkant hâkimi Hıdır b. İbrahim Karahânî'nin kıskançlık ve gazabına uğramış ve öldürülmüştür. Zehebî'nin verdiği bilgilere, Şerîf Murtaza Semerkant'ta büyük bir bağ inşa ettirmişti. Mâverâünnehir'in hakimi Hıdır b. İbrahim de ondan bir gün o bağda kendisini ağırlamasını istemiştir. Şerîf, Hakan'ın bu isteğini reddederek, kabul etmemiştir. Hıdır han onu öldürmüş ve mülküne el koymuştur.<sup>15</sup> Şerîf Murtaza Alevî bir âlim ve tüccar idi. Onun Semerkant'taki serveti herkesin dilinde idi. O çok sayıda kitap sahibi ve hadis râvisi idi. Zehebî, ondan “İmâm”, “Hafız”, “Ebu'l-Meâlî” lakaplarıyla bahsetmekte, onun bahşış ve zekâtlarının miktarının yıllık 10000 dinara ulaştığını haber vermektedir.<sup>16</sup> Şerîf Murtaza'nın oğlu Athâr b. Muhammed de bölgenin ve Semerkant'ın nüfuzlu şahsiyetlerinden idi. O, 492/1099 yılında her hangi bir sebep olmaksızın Semerkant'ta katledilmiştir.<sup>17</sup> Semerkant'ın diğer Alevî Seyitlerinden Şerîfu'l-Eşref Ebû Şuca' Alevî, Muhammed Han Karahanî'nin oğlu Nasır Han'a suikast olayına katılı-

<sup>11</sup> Necefi, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, s. 34.

<sup>12</sup> Necefi, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, s. 561.

<sup>13</sup> Mervezi Uzurkânî, Seyit Azizuddin İsmâil, *el-Fabri fî Ensabi't-Tâlibîn*, byy. thk. Seyit Mehdi Recâyi, Kum: Ketabhâne-i Ayetullah Mar'aşî, byy., s. 122.

<sup>14</sup> Mervezi Uzurkânî, *el-Fabri fî Ensabi't-Tâlibîn*, ss. 162, 178.

<sup>15</sup> Sarifini, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed, *el-Muntabâb mine's-Siyâk*, tsh. Muhammed Kâzım Mahmûdî, Kum: Came'-i Moderrisin, 1362/1983, 62; Zehebî, *Siyeru 'Alemin-Nübelâ'*, II/8-9.

<sup>16</sup> Zehebî, *Siyeru 'Alemin-Nübelâ'*, XVIII/521; Kemüne Hüseyinî, Seyit Abdirezzâk, *Mevâridu'l-İtbâf fî Nukebâi'l-Eşraf*, Necef: Matba' tu'l-Âdâb, 1388/1967, II/6.

<sup>17</sup> Nesefi, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, s. 92.

ğı iddiasıyla 524/1130 yılında öldürülmüştür.<sup>18</sup>

Buhara'da da Alevî Seyitleri ve Şiîler yaşamaktaydılar. Onlar nüfus bakımından toplumun büyük bir kesimini oluşturuyor ve toplum içinde özel bir saygıya mazharlardı. Ebû Fazl Beyhâkî'nin belirttiğine göre Harezmsah Altuntaş'ın 423/1032 yılında Buhara'ya hamlesinden sonra o bölgenin ihtişamlı Alevilerinden biri onunla konuşmaya gönderilmişti.<sup>19</sup>

Mâverâünnehir'in büyük Şiî âlimlerinden Muhammed b. Ahmet b. Ali b. Abdirrahman Alevî hadis rivayet etmekte ve Arapça şiirler yazmaktaydı.<sup>20</sup> Fakîh Muhammed b. Ahmet Alevî, Ebû'l-Vâzih, (491/1098), Semerkant'ın Alevî Seyitlerinden olup Bağdat'a ve Hicaz'a ilim öğrenmek için gitmiş, eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Semerkant'a yerleşmiş ve ilim öğretmiştir.<sup>21</sup>

Tirmiz şehri Mâverâünnehir'in büyük şehirlerinden biri olup, Horasan'a en yakın bölgedir. Özellikle hicri VI. yüzyılda çok sayıda Alevî Seyitleri ve Şiî ulema bu bölgede yaşamaktaydı. Tirmiz'in büyük Alevî âlimlerinden biri olan Seyit Sadruddin NizâmüIslâm Cafer Sencer'in yeğeni Sultan Mahmut b. Muhammed'in vezirliğine kadar ulaşmıştı. (555/1160).<sup>22</sup> Tirmiz'in diğer büyük âlimlerinden Mecdüddîn Ali b. Ca'fer Alevî (555/1160)'dir.<sup>23</sup> O, Tirmiz'de rasathane kurma kararı almış fakat yönetim tarafından su-i zan ve hasetten dolayı bir müddet hapse atılmıştır.<sup>24</sup> Seyit Şerîf Kemâlüddîn Osman b. İbn Bekr b. Abdillâh Hüseyinî Alevî de Tirmiz'in seyitlerindedir. O, Hint'e gitmiş ve 588/1192 yılında vefat etmiştir.<sup>25</sup> Tirmiz'in en meşhur Alevî seyitlerin-

<sup>18</sup> İbn Esir, Izzüddin Ebu'l-Hasan Ali, *el-Kâmil fî't-Târib*, tsh. Muhammed Abdurrahman Marâşî, Beyrut: Daru'l-İhyâi'-Turasi'l-Arabî, 1412/1992, VI/619, VII/37.

<sup>19</sup> Beyhak, Beyhakî, Ali b. Zeyd (İbn Funduk olarak meşhurdur), *Lubâbu'l-Ensâb*, thk. Seyit Mehdi Rica-yî, Kum: Ketabhâne-i Ayetullah Marâşî, 1410, s. 445.

<sup>20</sup> İbnu'l-Dubeysi, Muhammed b. Saïd, *Zeylu Târib-i Bağdâd*, Bağdad: Daru'l-İslâm, 1974, I/160.

<sup>21</sup> Ma'rûf, Nâci, *Ulemâ'n-Nizâmât ve Medârisi'ş-Şark*, Bağdad: Matbaâu'l-İrşâd, 1393/1974, s. 108.

<sup>22</sup> Kemüne, Hüseyinî, *Mevâridü'l-İthâfî Nukebâ'il-Eşrâf*, I/242-243.

<sup>23</sup> Kemüne, *Mevâridü'l-İthâfî Nukebâ'il-Eşrâf*, I/241. Edib Sabir Tirmizi *Mevârid*'de onu mükerreren methetmektedir.

<sup>24</sup> Kemüne, *Mevâridü'l-İthâfî Nukebâ'il-Eşrâf*, I/242.

<sup>25</sup> Hasani, Abdulhey b. Fahrüddin, *Nüzbetu'l-Havâtir ve Behceti'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir*, Hind, Haydarabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1382/1962, I/83.

den biri de Âlaû'l-Melik (Alauddîn) Tirmizi'dir ki, Sultan Muhammed Harezşah, hicri VII. yüzyılın başlarında Abbasi Halifesi en-Nasr'la (578-622/1183-1225) olan ihtilafın akabinde ona halifeliği önermiş ve hilafetin Abbasilerden alınarak Alevilere verilmesini teklif etmiştir.<sup>26</sup>

## 2. Bölgede İmâmların Methedilmesi Konusunda Arapça ve Farsça Yazılmış Şiirler Bâki Kalmıştır

Şairlerden imâm Hâtip Abdisselâm b. Ebu'l-Kâsım es-Sabûnî el-Keşşî meclislerde Hz. Ali'yi öven şiirler okurdu.<sup>27</sup> Hicri VI. yüzyılın meşhur şairlerinden Sûzenî Semerkandî de Hz. Ali'nin methi konusunda şiirler yazmıştır. O, Hz. Ali'nin haklılığını ve Hz. Peygamber'in (s) halifesi olduğunu savunmak için kasideler yazıp yüksek sesle okurdu. Hz. Ali'nin haklı oluşu ile ilgili şiirin dili ve getirdiği deliller o bölgedeki Sünnî-Hanefî mezhebi arasında Şiilerin etkili olduğunu göstermektedir.<sup>28</sup> O, Semerkant Seyitlerinden birine şiir yazmış, şiirinde Hz. Hüseyin'den "Şah-i Şehîd" unvanıyla bahsetmiştir.<sup>29</sup>

Sûzenî Semerkandî şiirlerinde Şii itikadının temellerinden olan "Beklenen Mehdi"nin (Mehdi-î Mev'ûd) zuhuruna olan itikadını açıkça ortaya koymaktadır.<sup>30</sup>

Sûzenî Semerkandî kendi şiirlerinde Semerkant Alevilerine özgü adetlere de dikkat çekerek şöyle diyor: "Deniliyor ki "onlar saçlarını alınlarının üzerine kadar dökerlerdi."<sup>31</sup>

Sûzenî Semerkandî'nin Divan'ında, toplum indinde büyük bir itibar ve yüksek şöhret sahibi olan Mâverâünnehir'in büyük Seyitlerinden bahsedilmektedir ki onların yaşamları hakkında bilgiler elde değildir. Ama onlara özgü öyle lakaplar ve unvanlar bulunmaktadır ki, bu onların dinî ve ilmî makamları bakımından dikkate şayandır. At-

<sup>26</sup> Cüveynî, Atamelik, *Târîh-i Cibanguşa*, tsh. Muhammed Abdilvahab Zerînî, Leiden 1916, II/97; Mir Hand, Muhammed b. Handşah, *Ravzatu's-Safâ*, Tahran: Piruz, 1339/1960, IV/399.

<sup>27</sup> Neseî, *el-Kand fî Zikri Ulemâ-i Semerkand*, s. 392.

<sup>28</sup> Sûzenî Semerkandî, Şemseddin Muhammed b. Alî, *Divan-i Sûzenî*, tsh. Nasîrudin Şah Hüseyinî, Tahran: Emir-i Kebîr, 1338/1959, s. 274

<sup>29</sup> Sûzenî Semerkandî, *Divan-i Sûzenî*, s. 145.

<sup>30</sup> Sûzenî Semerkandî, *Divan-i Sûzenî*, s. 158-159.

<sup>31</sup> Sûzenî Semerkandî, *Divan-i Sûzenî*, s. 21.



harüddîn İbn Eşrefüddîn<sup>32</sup>, İftihârüddîn Rıza b. Şemsuddîn Ömer,<sup>33</sup> Alâuddîn Muhammed,<sup>34</sup> Tacuddîn Mahmud b. Abdilkerîm Hüseyinî (Divan-i İstifâ'nın yazarı)<sup>35</sup> Suzenî'nin methettiği Seyitlerdendir.

Farsça yazan şairlerden 'Am'ak Buharâyî *Dîvan*'ında, Kerbela ve Hz. Hüseyin'in şehadetinden bahsetmektedir.<sup>36</sup>

Sencer dönemi Selçuklu sarayının tanınmış şairi Enverî Ebiyurdî 533/1139 yılında yazdığı bir kasidesinde Tirmiz'in yüksek mevkie sahip Seyitlerinden birini "Sultanu's-Sâdat" ve "Seyyid-i Tirmiz" olarak yad etmektedir.

Hicri VI. yüzyıl Mâverâünnehir'in diğer fars dilli şairlerinden Seyf İsferengî de şiirlerinde Alevî Seyitlerini övmektedir. Şiirlerinden bazıları onun Şiî olduğunu göstermektedir.<sup>37</sup> Onun şiirlerinde müteaddit olarak Sadru'l-Ecell Celali's-Sâde Hüseyinî Semerkandî'nin methi vardır.<sup>38</sup> Bununla birlikte, Seyf'in *Dîvan*'ında öyle şiirler vardır ki o şiirlerde kendisini açıkça Sünnî mezhebine mensup olarak ifade ediyordur.<sup>39</sup>

### 3. Fatıma Evladının Faziletleri Konusunda Mâverâünnehirdeki Meclislerde Nakledilen Hadisler

Ömer b. Tahir es-Sıbbağ en-Nesefî, hicri VI. yüzyıl Semerkant ulemalarından olup Fatıma evlatlarının faziletleri hakkında hadis nakletmiştir.<sup>40</sup>

### 4. Aşura Günlerinde Yas Tutma

Bu konuda elimde (yazarda) bir mektup var. Sem'anî'nin yazdığına göre, Ebû Hafs Ömer b. Ahmet b. Muhammed b. Hasan Şâhîni Farsî Semerkandî (454/1062) çok zengindi ve çokça infak ederdi. O, özellikle

<sup>32</sup> Süzenî Semerkandî, *Dîvan-i Süzenî*, s. 159-160.

<sup>33</sup> Süzenî Semerkandî, *Dîvan-i Süzenî*, s. 179-80.

<sup>34</sup> Süzenî Semerkandî, *Dîvan-i Süzenî*, s. 320.

<sup>35</sup> Süzenî Semerkandî, *Dîvan-i Süzenî*, s. 144-45.

<sup>36</sup> 'Âma'k Buharâyî, *Dîvan-i 'Âma'k*, tsh. Saîd Nefisî, Tahran: Ketabforûşi-i Forûğî, 1339/1960, s. 136.

<sup>37</sup> İsferengî, Seyfuddîn, *Dîvan-i Yusuf*, tsh. Zübeyde Sadîkî, Pakistan: Mevlatan, 1399/1979, Mukaddime kısmı.

<sup>38</sup> İsferengî, *Dîvan-i Yusuf*, ss. 152, 231, 254, 291, 394.

<sup>39</sup> İsferengî, *Dîvan-i Yusuf*, Mukaddime.

<sup>40</sup> Nesefî, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, s. 475.

Aşura günleri çokça infakta bulunurdu.<sup>41</sup>

## 5. İsmâiliyye

Şiî fırkalarından biri olan İsmâiliyye Cafer-i Sadık'ın büyük oğlu İsmâil'in imametine inanmaktadır. İsmâil 143/760 yılında vefat edince, imâmet onunla son buldu. İsmâiliyye *Bâtmiyye*, *Melâbide* ve *Karâmita* olarak da isimlendirilir.<sup>42</sup>

İsmâiliyye'nin düşmanlarının eliyle ortaya çıkan yeni rivayetler yaygındı. Bu fırka hicri III. yüzyılda Abdullah b. Meymun Kaddâh isimli bir şahsın davetiyle - o kendisini İsmâil'in torunlarından biri olarak tanıtıyordu- temellenmiş ve onun evlatları İsmâilî mezhebinin ilk dâileri olarak İslâm coğrafyasının muhtelif bölge ve şehirlerinde özellikle İran'ın çeşitli muntıklarında bu mezhebin yayılmasına çalıştılar.<sup>43</sup>

"297/910 yıllarında Mehdi lakaplı Ubeydullah b. Muhammed (322/934) Fatımîler devletini Kırvan/Kairouan'da (şimdiki Tunus)<sup>44</sup> kurdu. Bu devlet 358/969 yılında Mısır'ın düşüşünden sonra onun yerine intikal etti. Hicri IV. yüzyılın başlarında kurulan Fatımî devleti ile birlikte İsmâilî propagandacıları mezhebin İran'da yayılması için çalıştılar, Horasan ve Mâverâünnehir'in coğrafi şartları ve yine hilafet merkezinden uzak olmaları sebebiyle önemli bölgelerde kendi propagandalarını genişlettiler. Onlar taraftarlarının da etkisiyle askeri ve siyasi olarak en ihtişamlı dönemlerini Sâmanî devletinin kalbinde yani Soğd bölgesinde elde edebildiler. O bölgede İsmâilî propagandacılarının etkisiyle Emîr Nasr b. Ahmed Sam'ânî (301-331/914-943)'nin bazı vezir ve yöneticileri İsmâilî inancını benimsediler."<sup>45</sup>

<sup>41</sup> Sâmanî, Ebû Sa'd Abdilkerim b. Muhammed, *el-Ensab*, tsh. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1419/1998, III/390.

<sup>42</sup> Korbin Henri, "Nasır-ı Hüseyin ve İsmâiliyan", *Târih-i İran* içinde, çev. Hasan Enûşe, Tahran: Emîr Kebîr, 1372/1993, IV/449; Nâcî, *Temeddun-i İslâmî der Kalemru-yi Samâniyân*, s. 635.

<sup>43</sup> Nâcî, *Temeddun-i İslâmî der Kalemru-yi Samâniyân*, s. 635, İbn Nedîm'den naklen, s. 266-264; Bağdâdî, Abdilkâhır b. Tâhîr, *el-Farku beyne'l-Firak*, çev. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran: İsrâkî, 1385/2006, s. 210-211; Kaşânî, Cemaluddîn Ebu'l-Kâsım, *Zübdetü't-Tevârih*, (Fâtımîler ve Nizârîler bölümü), tkd. Muhammed Takî Daniş-pûjeh, Tahran: Muessise-i Mutâlaât-i ve Tahkikâti Ferhengî, 1366/1987 byy, s. 27-32.

<sup>44</sup> İbn Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, V/17-27.

<sup>45</sup> Nâcî, *Temeddun-i İslâmî der Kalemru-yi Samâniyân* s. 636, Sa'lebi'den naklen, s. 169 vd;

Nasr b. Ahmed'in vefatından sonra Nuh b. Nasr'ın yönetiminin başlangıcında Mâverâünnehir'de güç ve nüfus alanı elde eden İsmâîliler şiddetli katliama uğradılar.<sup>46</sup> Fakat Nuh'un İsmâîliler'e uyguladığı fiili baskılar ve katliamlar Mâverâünnehirdeki İsmâîlî davetine engel olmadı. Belki gizli bir şekilde bürünerek kabuk değiştirdi ve kendi yaşamını idame ettirerek çok sayıda taraftar kitlesini etkiledi.<sup>47</sup> Müslümanların meşhur hekim ve filozofu Ebû Ali İbn Sîna'nın babası ve amcası İsmâîlî idiler ve Buhara etrafında yaşamaktaydılar.<sup>48</sup>

Farhad Daftary'e göre Sâmânîler, arkasından Mâverâünnehir ve Doğu İnan'daki gelişmeler ve değişikliklerin ortaya çıkması, İslâm dünyasının doğu bölgelerinde İsmâîlî davetin çok önemli bir başarıyla karşılaşmasına sebep oldu. Bu dönemde davet gizli idi; fakat Mâverâünnehirdeki büyük dâîler bilinmeyen bir sebeple üç grup, 408-10/1018-1020 yıllarında o bölgeyi terk ederek Mısır'a gittiler ve *el-Hâkim el-Fatimî'nin ulûhiyeti* (411/1021) üzerine yeni mezhebin temelini, yani *Derezi* ya da *Derûzi* fırkasını ihdas ettiler.<sup>49</sup>

Bu üç grubun soylarına ve onların Mısır'a göç etmelerinin sebebine gelince, İsmâîliyye'nin diğer konuları gibi bu konu da müphem olarak kalmaktadır. Onların Karahanlıların yönetiminden korktukları için Mâverâünnehir'i terk ettikleri ihtimal edilse de bu çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Karahanlıların bu yıllarda istikrara kavuşmuş olmalarından onları bölgeden tasfiye etmeleri mümkün değildi. Onların Mısır Fatimî halifesinin kendi yanına çağırması üzerine gittikleri de uzak bir ihtimal değildir.

Onlardan Fergânî isimli birisi -Fergane dâisi- 408/1018 yılında Kahire'ye gitti ve bir müddet sonra öldürüldü.<sup>50</sup> Diğer bir dâî Hamza

---

Vâiz Belhî, Şeyhü'l-İslâm Safiyuddîn, *Fedâilu Belb*, tsh. Abdulhey Habibî, Tahran: Bonyâd-i Ferheng, 1350/1971, s. 293-4; Nizamulmülk, *Siyerü'l-Mulûk*, Tahran: Bengâh-i Tercüme ve Neşr, 1340/1961, s. 287-289; Kaşânî, *Zübdetu't-Tevârih*, s. 133.

<sup>46</sup> Sa'lebî, Ebû Mansûr Abdilmelik, *Âdabü'l-Mulûk*, Beyrut, 1990, s. 170-171; İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fibrîst*, byy: Beyrut, Daru'l-Ma'rîfe, byy, s. 266; İbn Esîr *el-Kâmil fî't-Târih*, V/260.

<sup>47</sup> Daftary, Farhad, *Târih ve Akâid-i İsmâîliyye*, çev. Firîdun Bedre-i Tahran: Ferzan, 1375/1996, s. 196.

<sup>48</sup> Kiftî, Cemâlüddîn Ali b. Yusuf, *Târibu'l-Hukemâ*, tsh. Behmen Dârâyî, Tahran: Danişgah-i Tahran, 1371/1992, s. 555.

<sup>49</sup> Daftary *Târih ve Akâid-i İsmâîliyye*, s. 196.

<sup>50</sup> Hamdânî, Abbas, "Devlet-i Fâtimiyyân", *İsmâîliyyan der Târih*, Tahran: Mevlâ, 1368, s.

b. Ali - Semerkant dâisi- Fergânî ile aynı zamanda Mısır'a gitmiş ve çok sayıda Dürzi eserleri telif etmiştir. Neştekin adıyla bilinen Muhammed b. İsmâil Dürzî (Durûzî) de Buhara halkından bir Türk'tü ve muhtemelen o şehirdeki dâilerdendi. O, Mısır'a giderek Fergânî ve Hamza'nın isyanına katılmıştı. Dürzî isminin bu dâiden iktibas edildiği muhtemeldir. Farhad Daftary, onu Hamza b. Ali'nin rakiplerinden saymaktadır ki, 410/1020 yılında şüpheli bir şekilde öldürülmüştür.<sup>51</sup>

Bu üç büyük dâinin Mâverâünnehir'den Mısır'a gitmesi, İsmâilî daveti gizli bir şekilde idame ettirdi. 436/1045 yılında ortaya çıkan olaylar İsmâilîlerin Mâverâünnehirdeki geniş şekildeki faaliyetlerini açıkça ortaya koymakta ve kendilerini Hz. Ali'nin mevlâsı olarak isimlendiren Hanefî Karahanlılar için ciddi bir tehlike oluşturmaktaydı. Hatta bu tehlike o kadar ileri boyuttaydı ki, Buğra Han 436/1045 yılında çok sayıdaki İsmâilî mensubunu Buhara'da öldürttü. Bu katliam İsmâilî dâilerinin Fatimî halifesi Mustansır'a biat etmelerine ve yönelmelerine sebep oldu.<sup>52</sup> İbn Esîr'in verdiği bilgiye göre idam edilenler Fatimî dâileri idi ve onlara katılan insanlar o bölgenin resmi mezhebine muhalif olup yeni İsmâilî davetine katılanlardan oluşmaktaydı. Karahanlıların bu adımları, Selçukluların Doğu ve Merkezi İnan bölgelerindeki fetihlerini genişletmesi ile irtibatsız olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onlar kendilerini resmi Sünnî mezhebinin ve Abbasi hilafetinin takipçisi olduklarını ilan ettiler ve Âl-i Buye'yi Irak ve Güney İnan bölgelerine doğru uzaklaştırdılar.

Buğra Han'ın bu adımı çoğu insanın öldürülmesi ile sonuçlansa da İsmâilîlerin bu bölgedeki varlığına engel olamadı. İsmâilî daveti Soğd mıntıkasında olduğu gibi canlı kaldı, aynı zamanda Sünnî mezhebine mensup Türklerin yönetimi altında olan diğer bölgelerde yeşerdi –hem kültürel, hem de askeri bakımdan- ve tam gizli olarak kendi yaşamına devam etti.<sup>53</sup>

Bernard Levis, İsmâilî dâilerinin dil ve kültürel anlamda İnan böl-

201.

<sup>51</sup> Daftary *Târih ve Akâid-i İsmâiliyye*, s. 227.

<sup>52</sup> İbn Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih* VI/125; Daftary, *Târih ve Akâid-i İsmâiliyye*, s. 246; Barthold, Vasili Vladimiroviç, *Târih-i Asyâ-yi Merkezi tâ Kurân-i Davazdebbom Milâdi*, çev. Ali Muhammed Zehma, Kabil, 1344/1965, s. 239.

<sup>53</sup> Daftary, *Târih ve Akâid-i İsmâiliyye*, s. 245-6

gesindeki ilk büyük başarılarını Hasan Sabbah'ın faaliyetinin başlangıcında (483-518/1090-1124) İran'ın doğusunu, batısını ve Merkezi Asya'yı elde ettiklerine inanmaktadır.<sup>54</sup>

Hasan Sabbah'ın davetinin başlangıcından bir müddet sonra 488/1045 yılında Semerkant'ın bağımsız emiri Ahmet b. Hıdır Karahâni İsmâîli inancında olduğu düşüncesiyle Sünnî ulema tarafından ölüme mahkûm edilerek idam edildi.<sup>55</sup> Onun İsmâîli olması ise tartışmalı bir konudur.<sup>56</sup> Bu konuda İbn Esîr şöyle yazıyor: “O, İbâhîlikle itham ediliyordu. Fakat o dönemde İsmâîliler İbâhîlikle itham edilmiyorlardı. Belki genel olarak bu itham Mecûsî dininin taraftarları için kullanıldığından bu şekilde karar verilmiştir.

Yine hicri V. ve VI. yüzyıllarda İsmâîlilerin Buhara nahiyesindeki faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.<sup>57</sup>

Fedâyî Horasânî bu konuda kaynak göstermeksizin şöyle belirtmektedir: “Hasan Sabbah Mâverâünnehir'de davet işine devam ediyordu. Suzenî Semerkandî olarak tanınan Şemseddin Muhammed (569/1174), Hasan Sabbah'tan irşat almış ve davet için Semerkant'a gitmiştir.”<sup>58</sup> Hasan Sabbah 518/1124 yılında ölmüştür. Onun Suzenî Semerkandî ile irtibatla olması ihtimali şüphelidir.

İsmâîliyye'nin hicri VI. yüzyılın ikinci yarısında Mâverâünnehirdeki etkisinin çoğalması ve yayılması endişesi Semerkant fakihlerinin muhalefeti ve husumetlerinin devam etmesine sebep oluyordu. Onlar Belh ve Semerkant'te İsmâîliler aleyhine fetvalar veriyorlardı.<sup>59</sup> 577/1182 yılında Semerkant fakihlerine tövbe eden İsmâîlilerle nasıl davranılması gerektiği sorulduğunda, onların en mülayim cevabı şöyleydi: “Yanlış yola girip kendi dinlerinden çıktıklarından, tekrar İslâm dinine dönmeleri gerekir. Onlara göre İsmâîlilerin tövbesi kabul değil-

<sup>54</sup> Levis, Bernard, *Fedâiyan-i İsmâîlî*, çev. Firidûn Bedrei, Tahran: Pejûhişgâh-i Ulûm-i İnsânî, 1371/1992, s. 141.

<sup>55</sup> Daftary, *Târib ve Akâid-i İsmâîliyye*, s. 246.

<sup>56</sup> İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târib VI*/359.

<sup>57</sup> Fedâyî Horasânî, Muhammed b. Zeynelâbidîn, *Târib-i İsmâîliyye ya Hitayetül-Muta'allimîn*, tsh. Aleksandr Semyonof, Tahran: Esâtîr, 1362/1983, s. 109.

<sup>58</sup> Fedâyî, *Târib-i İsmâîliyye ya Hitayetül-Muta'allimîn*, s. 108.

<sup>59</sup> Hodgson, Marshall, *Fırka-yi İsmâîliyye*, çev. Firidûn, Tahran: Ferzân 1343/1964, s. 343.

dir ve ölümden başka onların çareleri yoktur.”<sup>60</sup>

Harezmi’de, Mâverâünnehir civarlarında yeniden devam eden İsmâîlî faaliyetleri hakkında elde çok az bilgi vardır. *Milel ve’n-Nihal*’in yazarı Şehristânî -Daftari’ye göre İsmâîlîdir- Harezmi’deki bir vakanüvise göre İsmâîlî sayılmaktadır.<sup>61</sup> Hodgson’a göre Kuhistan İsmâîlîleri de aynı Alamut tabileri gibi Harezmi sarayının üyeleri idiler.<sup>62</sup>

İsmâîlîlerin hicri VI. yüzyılda Harezmi’deki aktif faaliyetleri hakkında daha bir haber var. Şöyleki 596/1200 yılında İsmâîlîler kendilerine çok eziyet eden, Şafiî mezhebine mensup ve Harezmişah Takş’un veziri olan Nizamülmülk Mesûd b. Ali’ye saldırarak öldürmüşlerdir.<sup>63</sup>

Sonuç olarak, şunu söylemek mümkündür ki, İslâm ümmetinin ayrılmaz bir parçası olan Şiîler ve Alevîler hicri V. ve VI. yüzyıllarda Mâverâünnehir’de ciddi ve gözle görülür bir halde yer edinmiş, aynı zamanda diğer kavimler ve Müslüman toplumlar tarafından kendilerine resmiyet tanınmasına müyesser olmuşlardır.

### Kaynaklar

el-Bağdâdî, Abdilkâhîr b. Tâhîr, *el-Farku beyne’l-Fırak*, çev. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran: İşrâkî, 1385/2006.

Barthold, Vasili Vladimiroviç, *Târib-i Asyâ-yi Merkezi tâ Kurûn-i Davazdebbom Milâdî*, çev. Ali Muhammed Zehma, Kabil, 1344/1965.

Beyhakî, Ali b. Zeyd (İbn Funduk olarak meşhurdur), *Lubabu’l-Ensâb*, thk. Seyit Mehdi Rica-yî, Kum: Ketabhane-i Ayetullah Mar’âşî, 1410.

Beyhakî, Ebu’l-Fazl, *Târibu Mes’ûdî*, tsh. Ali Ekber Feyyâz, Meşhed: Danişgah-i Meşhed, 1350/1971.

Buhârâyî ‘Am’ak, *Dîvan-i ‘Ama’k*, tsh. Saîd Nefisî, Tahran: Kitabforûşî-i Forûğî, 1339/1960.

Cüveynî, Atamelik, *Târib-i Cibanguşâ*, tsh. Muhammed Abdilvahab Zerînî, Leiden 1916.

<sup>60</sup> Hodgson, *Fırka-yi İsmâîliyye*, s. 249.

<sup>61</sup> Daftary, *Târib ve Akâid-i İsmâîliyye*, s. 433.

<sup>62</sup> Hodgson, *Fırka-yi İsmâîliyye*, s. 446.

<sup>63</sup> İbn Esîr, *el-Kâmil fî’l-Târib* VII/444; Cüveynî, Atamelik, *Târib-i Cibanguşâ*, tsh. Muhammed Abdilvahab Zerînî, Leiden 1916, II/45.

- Deftary, Ferhad, *Târih ve Akâid-i İsmâiliyye*, çev. Firidun Bedre-i Tahran: Ferzan, 1375/1996.
- Emîn, Muhsin, *A'yânü'ş-Şîa*, yayına hazırlayan Hasan Emîn, Beyrut 1403/1983.
- Enûri Ebûyurdî, Evhaduddîn Muhammed, *Dîvanu Envâr*, tsh. Muhammed Takî Moderres Rızavî, Tahran: Bongahî Tercüme-i ve Neşr, 1340/1961.
- Fedâyî Horasanî, Muhamem b. Zeynelâbidîn, *Târih-i İsmâiliyye ya Hitayetu'l-Muta'allimin*, tsh. Aleksandr Semyonof, Tahran: Esâtîr, 1362/1983.
- Hamedânî, Abbas, "Devlet-i Fâtimiyân", *İsmâiliyyan der Târih*, Tahran: Mevla, 1368.
- Hasanî, Abdulhey b. Fahrduddîn, *Nûzbetu'l-Havâtîr ve Behcetü'l-Mesâmî' ve'n-Nevâzır*, Hind, Haydarabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Hodgson, Marshall, "Devlet-i İsmâiliyye", *İsmâiliyye der Târih* içinde, byy: 1368/1989.
- Hodgson, Marshall, *Fırka-yi İsmâiliyye*, çev. Firidûn, Tahran: Ferzân 1343/1964.
- İbn Anbe, Cemâluddîn Ahmed b. Ali Hüseyinî, *el-Fusûlu'l-Fabriyye*, tsh. Celaleddîn Muhaddis Urmevî, Tahran 1364/1985.
- İbn Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali, *el-Kâmil fi't-Târih*, tsh. Muhammed Abdurrahman Marâ'şî, Beyrut: Daru'l-İhyai'-Turasi'l-Arabî, 1412/1992.
- İbn Tabata'î Ebû İsmâil İbrâhim b. Nasr, *el-Muntakiletu'l-Tâlibiyye*, Necef: İntişâratu Hayderiyye, 1388/1964.
- İbnu'l-Dubey'sî, Muhammed b. Saîd, *Zeylu Târihi Bağdad*, Bağdad: Daru'l-İslâm, 1974.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fibrîst*, byy: Beyrut, Daru'l-Ma'rife, byy.
- İsferengî, Seyfuddîn, *Divan-i Yusuf*, tsh. Zübeyde Sadikî, Pakistan: Mevlatan, 1399/1979.
- İvanov, V., "Nasır-î Hüsrev ve İsmâiliyan" *İsmâiliyan der Târih* içinde, çev. Ya'kûb Ajend, Tahran: Mevla, 1368/1989.
- Kaşânî, Cemaluddîn Ebu'l-Kâsım, *Zübdetu't-Tevârîh*, (Fâtımiler ve Nizâriler bölümü), tkd. Muhammed Takî Danişpujeh, Tahran: Muessise-i Mutâlaât-i ve Tahkikâti Ferhengî, 1366/1987.
- Kazvîni Râzî, Abdilcelil, *Kitâb-i Nakd*, tsh. Seyid Celaleddîn Urmevi, Tahran:

- Çaphane-i Sepher, byy.
- Kemûne Hüseyinî, Seyit Abdurrezzâk, *Mevâridü'l-İtbâfî Nukebâil-Eşraf*, Necef: Matba'ü'l-Âdâb, 1388/1967.
- Kıftî, Cemâluddîn Ali b. Yusuf, *Târibü'l-Hukemâ*, tsh. Behmen Dârâyi, Tahran: Danişgah-i Tahran, 1371/1992.
- Korbin, Henri, "Nasır-ı Hüsrev ve İsmâiliyan", *Târib-i İrân* içinde, çev. Hasan Enûşe, C IV, Tahran: Emîr Kebîr, 1372/1993.
- Levis, Bernard, *Fedâiyan-i İsmâilî*, çev. Firidûn Bedrei, Tahran: Pejûhişgâh-i Ulûm-i İnsânî, 1371/1992.
- Ma'rûf, Nâcî, *Ulemâ'n-Nizâmât ve Medârisi's-Sark*, Bağdad: Matbaâtu'l-İrşâd, 1393/1974.
- Madelung, Wilferd, *Mektebbâ-yi Fırkaba-yi İslâmî der Sedeba-yi Miyâne*, çev. VCevâd Kâsımî, Meşhed: Astân Kuds, 1375/1996.
- Mervezî, Uzurkânî, Seyit Azizuddîn İsmâil, *el-FabrÎ Fi Ensabî't-Tâlibîn*, byy. thk. Seyit Mehdi Recâyi, Kum: Ketabhane-i Ayetullah Mar'aşî, byy.
- Mir Hand, Muhammed b. Handsah, *Ravzatu's-Safâ*, Tahran: Piruz, 1339/1960.
- Nâcî, Muhammed Rıza, *Temeddun-i İslâmî der Kalemrû-yi Samâniyân*, Tahran: Mecma' İlmi Temeddun, Târih ve Ferheng-i Sâmaniyan, Tahran: 1378/1999.
- Necâsî, Ahmed, *Ricâl-i Necâsî*, be kuşuş Muhammed Cevâd Nâinî, Beyrut: Daru'l-Kütüb, 1408/1988.
- Neşâhî, Muhammed b. Ca'fer, *Târib-i Bubarâ*, tsh. Moderres Rızâvî, Tahran: Kitabhâne-i Tûs, 1363/1984.
- Nesefî, Necmuddîn Ömer, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, tsh. Yusuf el-Hâdî, Tahran: Defter-i Neşr-i Miras Mektûb, 1378/1999.
- Nizamulmülk, Ebû Ali Hasan Tûsî, *Siyerü'l-Mulûk*, be ihtimam H. Dark, Tahran: Bengâh-i Tercüme ve Neşr, 1340/1961.
- Sa'lebî, Ebû Mansur Abdilmelik, *Âdabî'l-Muluk*, Beyrut, 1990.
- Sârifinî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, *el-Muntabab mine's-Siyâk*, tsh. Muhammed Kazım Mahmûdî, Kum: Came'-i Moderrisin, 1362/1983.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdilkerîm b. Muhammed, *el-Ensab*, tsh. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1419/1998.



- Sûzenî Semerkandî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Divan-i Sûzenî*, tsh. Nasruddîn Şah Hüseyinî, Tahran: Emir-i Kebîr, 1338/1959.
- et-Tûsî, Muhammed b. Hasan, *el-Fibrîst*, tsh. Mahmûd Ramyar, Meşhed: Danişgah-i Meşhed, 1351/1972.
- Umerî, Necmuddîn Ali b. Muhammed, *el-Mecdî fî Ensâbi't-Tâlibiyyîn*, Kum: Ketabhane-i Ayetullah Mar'aşî, 1409/.
- Vâiz Belhî, Şeyhü'l-İslâm Safiyuddîn, *Fedâilu Belh*, tsh. Abdulhey Habîbî, Tahran: Bonyâd-i Ferheng, 1350/1971.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ'*, tsh. Beşar 'Avad, Beyrut, 1413/1993.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, tsh. Şeyh Zekeriya Omeyrat, Beyrut: Daru'l-Mektebi'l-İlmiyye, 1419/1998.